

MALİYYƏ BAZARLARINA TƏSİR EDƏN FUNDAMENTAL AMİLLƏR

UOT 336; 336.11
DOI:10.30546/3006-0346.2024.4.82.87

TƏBRİZ ƏLİYEV
UNEC, doktorant

E-mail: tabriz.aliyev@yahoo.com

Son illər Azərbaycan maliyyə bazarlarının inkişafına təkan vermək üçün müxtəlif islahatlar və yeniliklər həyata keçirib. Ölkənin iqtisadi strukturunun neft və təbii qaz sektoruna söykənməsi də maliyyə bazarlarının inkişafında müəyyənədi amil olmuşdur.

İqtisadiyyatın əsas məqsədlərindən biri də cəmiyyətlərin rifahını yüksəltməkdir. İqtisadi artımın maliyyələşdirilməsi üçün zəruri olan resursların formalaşmasında və bölüşdürülməsində fəal rol oynayan maliyyə sistemi bu tədqiqatın əsas mövzunu təşkil edir.

İqtisadi qloballaşmanın əlamətlərindən biri də ölkələr daxilində və ölkələr arasında maliyyə bazarlarının artan inteqrasiyasıdır [1, səh 42].

Bununla belə, maliyyə bazarlarını daha da dərinləşdirmək və şaxələndirmək üçün hələ çox iş görülməlidir. Xüsusilə, bazar likvidliyinin artırılması, investorların inamının təmin edilməsi və maliyyə məhsullarının müxtəlifliyinin artırılması istiqamətində addımlar atılmalıdır. Azərbaycanda maliyyə bazarları regional və global iqtisadi şəraitdən asılı olaraq inkişaf etməkdə davam edir. Ölkənin neft və təbii qaz sərvətləri maliyyə bazarlarının inkişafı üçün mühüm təkan olub və olmaqda davam edir.

İnkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatının ayrılmaz hissəsi olan maliyyə bazarları sərbəst pul vəsaitlərinin kapital axınlarının çevrilməsini təmin edirlər. Təxminən 70-ci illərə qədər maliyyə bazarlarının təhlili sistemində mövcud olan “fundamental” və “texniki təhlil” məktəbləri çıxış edirlər ki, onların da hər birinin özünəməxsus mövqeyi olub. Ötən əsrin 70-ci illərinin ortalarından başlayaraq onların hər ikisi komponent və bir sıra nəzəriyyələrin elementlərindən çıxış etmişdir. Əsasən də “effektiv bazar” modeli və “təsadüfi seçim” konsepsiyasına əsaslanırlar. Hazırda onu da qeyd etməliyik ki, onlar hələ də maliyyə bazarlarının təhlilində vacib rol oynayır. Bununla belə, “Fundamental məktəbin” tərəfdarları səhmin gələcək qiymətinin proqnozlaşdırılmasında əsasən balansların, hesabatların və müxtəlif statistik materialların öyrənilməsinə diqqət yetirir. Bundan fərqli olaraq “Texniki təhlil” məktəbinin tərəfdarları

isə hər şeyin birja məzənnələrində əks olunduğunu hesab edirlər [2, səh 18].

Maliyyə bazarlarının fəaliyyəti və onun dinamikasına təsir edən amillər problemi iqtisad elminin klassiklərinin və xarici ölkələrin bir çox görkəmli alimlərinin əsərlərində müxtəlif səpgilərdən tədqiq edilərək öyrənilmişdir. Bu alimlərin arasında K. C.Arou, İ.T.Balabanov, Q.A.Birman, V.V.Bulatov, A.Ş.Kovalevov, N.V.Kolçinoy, A.A.Kilyaçkov, R.Levin, R.S.Merton, A.S.Şapkin və başqalarının adlarını xüsusi qeyd etmək lazımdır. Azərbaycanın iqtisadçı alimlərindən Ə.X.Nuriyev, A.B. Abbasov, Ş.Ə.Axundov, T.N.Əliyev, Q.N.Manafov, V.M.Niftullayev, K.R.Paşayev, K.A.Şahbazov, A.S.Səmədov və başqaları ölkə iqtisadiyyatının, o cümlədən biznesin iqtisadi problemlərinə dair dəyərli tədqiqatlar aparmış və sanballı monoqrafiyalar çap etdirmişlər. Maliyyənin aktual problemləri Ş.H.Hacıyev, D.A.Bağirov, B.X.Anaşov, A.F.-Musayev, M.X.Meybuliayev, S.M.Məmmədov, M.X.Həsənli, M.M. Sadıqov, A.Ş.Şəkəriyev və digərlərinin əsərlərində geniş tədqiq olunmuşdur. Lakin ölkədə maliyyə bazarının inkişafı və onun dinamikasına təsir edən məsələlər kifayət qədər öyrənilməyib [2, səh 4].

Maliyyə bazarlarının dinamikasına təsir edən amillərin tənzimlənməsi və davamlı inkişafın təmin olunması baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir. Çünki ölkədə maliyyə vasitəçilərinin inkişafı yığım vəsaitlərinin səfərbər edilməsinə və bu vəsaitlərin investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsinə istiqmətləndirməyə əlverişli şərait yaradır.

Maliyyə bazarlarında əsas risk faktorları alqı-satqı olunan maliyyə alətlərinin qiymətini müəyyən edən bazar parametrləridir. Bunlara xarici valyuta məzənnələri, əmtələrin və səhmlərin qiyməti və təbii ki, faiz dərəcələri daxildir. Bu fundamental risklərdəki təhlükələr onların əsasında duran maliyyə alətlərinin qiymətlərində dalğalanmalara səbəb olur. Onlar maliyyə alətlərinə xas olan bazar riskini təşkil edir və buna görə də risk faktorları adlanır. Maliyyə alətinin risk faktorları bazar parametrləridir (faiz dərəcələri, xarici valyuta məzənnələri, əmtə

və səhm qiymətləri), onların dəyişməsi ilə maliyyə alətinin qiymətində dəyişiklik yaradır.

Maliyyə bazarları aktivlərin qiymətlərində əhəmiyyətli dəyişikliklərə səbəb ola biləcək müxtəlif amillərin təsiri altında olan mürəkkəb sistemlərdir. Bu amilləri iki böyük kateqoriyaya bölmək olar: daxili və xarici amillər. Daxili amillərə maliyyə göstəriciləri, idarəetmə keyfiyyəti və rəqabət mövqeyi kimi şirkətə xas amillər daxildir, xarici amillər isə bütövlükdə bazara təsir edən daha geniş iqtisadi və siyasi amillərdir [3, səh 12].

1. İqtisadi göstəricilər: ÜDM artımı, inflyasiya, faiz dərəcələri və istehlakçıların inamı kimi iqtisadi göstəricilər maliyyə bazarlarına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərə bilər. Məsələn, güclü ÜDM artım tempi səhm qiymətlərinin yüksəlməsinə, yüksək inflyasiya isə faiz dərəcələrinin artmasına səbəb ola bilər ki, bu da istiqraz bazarına mənfi təsir göstərə bilər. İnvestorlar iqtisadiyyatın sağlamlığını anlamaq və məlumatlı investisiya qərarları qəbul etmək üçün iqtisadi göstəriciləri yaxından izləməlidirlər.

2. Hökumət siyasətləri: Vergi siyasəti, ticarət siyasəti və pul siyasəti kimi hökumət siyasətləri də maliyyə bazarlarına təsir göstərə bilər. Məsələn, korporativ vergilərin azaldılması korporativ gəlirləri artıraraq səhm qiymətlərinin yüksəlməsinə, faiz dərəcələrinin artması isə istiqrazların qiymətlərinin aşağı düşməsinə səbəb ola bilər. İnvestorlar məlumatlı investisiya qərarları qəbul etmək üçün hökumət siyasətləri və onların bazara təsiri haqqında məlumatlı olmalıdırlar.

3. Qlobal hadisələr: Siyasi qeyri-sabitlik, təbii fəlakətlər və pandemiyalar kimi qlobal hadisələr maliyyə bazarlarına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərə bilər. Məsələn, COVID-19 pandemiyası qlobal iqtisadi yavaşlamaya səbəb olub, səhm qiymətlərinin əhəmiyyətli dərəcədə aşağı düşməsinə səbəb olub. İnvestorlar qlobal hadisələrin maliyyə bazarlarına potensial təsirini nəzərə almalı və portfellərini müvafiq qaydada tənzimləməlidirlər.

4. Bazar əhvali-ruhiyyəsi: İnvestorların ümumi əhvali-ruhiyyəsinə istinad edən bazar əhvali-ruhiyyəsi maliyyə bazarlarına da təsir edə bilər. Məsələn, investorlar iqtisadiyyatın gələcəyinə nikbin baxırlarsa, səhmlərə daha çox sərmayə qoymağa hazır ola bilərlər ki, bu da səhm qiymətlərinin yüksəlməsinə səbəb ola bilər. Əksinə, əgər investorlar pessimist olsalar, onlar öz səhmlərini sata bilərlər, bu da səhm qiymətlərinin aşağı düşməsinə səbəb ola bilər.

İnvestorlar investisiya qərarları qəbul edərkən bazar əhvali-ruhiyyəsinə nəzərə almalıdırlar.

5. Şirkətə xas amillər: Maliyyə göstəriciləri, idarəetmə keyfiyyəti və rəqabətli mövqə kimi şirkətə xas amillər də maliyyə bazarlarına təsir göstərə bilər. Məsələn, əgər şirkət güclü gəlirlər barədə məlumat verirsə, onun səhmlərinin qiyməti arta bilər, zəif qazanc isə səhmlərin qiymətlərinin aşağı düşməsinə səbəb ola bilər. İnvestorlar investisiya qərarları qəbul edərkən şirkətə xas amilləri nəzərə almalıdırlar.

Maliyyə bazarları müxtəlif amillərin təsiri altında olan mürəkkəb sistemlərdir. İnvestorlar investisiya qərarları verərkən bu amilləri nəzərə almalı və əsaslandırılmış qərarlar qəbul etmək üçün son iqtisadi və siyasi hadisələrdən xəbərdar olmalıdırlar. Maliyyə bazarlarına təsir edən müxtəlif amilləri başa düşməklə, investorlar gəlirli investisiyalar etmək şanslarını artırabilirlər [3, səh 18].

İnkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün müxtəlif inkişaf modelləri irəli sürülmüş və kapitalın yığılması artımın əsas amili kimi göstərilmişdir. Onun bir hissəsi yeni investisiyalara yönəldilsə, daha çox kapital yığılacaq və bu da məhsuldarlığı artıracaq. Lakin inkişaf etməmiş ölkələrdə resurs problemi olduğundan, inkişaf nəzəriyyəsi “yoxsulluq” dövrünə çevrilir.

Azərbaycan da inkişaf etməkdə olan ölkələr sırasındadır. Belə ki, Azərbaycanın maliyyə bazarı 1991-ci ildə müstəqillik əldə etdikdən sonra mühüm irəliləyişlər əldə edib.

Azərbaycan müstəqilliyini 1991-ci ildə Sovet İttifaqının dağılmasından sonra əldə edib. Sovet İttifaqı dövründə iqtisadiyyat mərkəzləşdirilmiş qaydada planlaşdırılıb və dövlətin nəzarəti altında idi. Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra iqtisadi islahatlar aparmaqla bazar iqtisadiyyatına keçidə başladı. Bu dövrdə bir çox çətinliklərlə qarşılaşdı, lakin zaman keçdikcə islahatlar öz bəhrəsini verməyə başladı. Bu islahatlara özəlləşdirmə, xarici investisiyaların təşviqi, azad ticarət siyasətinin qəbulu və bazar mexanizmlərinin yaradılması daxildir. Xüsusilə neft və təbii qaz sektoruna qoyulan investisiyalar Azərbaycan iqtisadiyyatının yüksəlişində mühüm rol oynayıb. Bu prosesdə Azərbaycan Qərblə münasibətlərini gücləndirdi və enerji resurslarını ixrac etməyə başladı.

Bu dövrdə iqtisadiyyat mərkəzi planlaşdırmadan azad bazar iqtisadiyyatına keçid dövrünə qədəm qoydu.

İlk islahatlar 1992-ci ildə Mərkəzi Bank (Azərbaycan Milli Bankı) yaradılması ilə başlandı. Bu, islahat müasir bank sisteminin əsaslarının qoyulmasına kömək etdi. 1990-cı illərin sonlarına doğru özəlləşdirmə proqramlarına başlandı və dövlətin iqtisadiyyat üzərində hökmranlığı azaldı.

2000-ci illərdə Azərbaycanda baş verən iqtisadi inkişaf və modernləşmə daha çox neft və təbii qaz gəlirlərinə əsaslanırdı. Bu dövrdə Azərbaycan enerji sektoruna böyük investisiyalar və Qərblə enerji əməkdaşlığı sayəsində iqtisadi artımını sürətləndirdi. Onun əsas gəlir mənbələrinə Bakı-Tbilisi-Ceyhan (BTC) neft kəməri və Cənubi Qafqaz təbii qaz kəməri kimi mühüm layihələr daxildir.

Bu dövrdə Azərbaycanın neft və təbii qaz ixracından əldə etdiyi gəlirlər ölkənin iqtisadi yüksəlişinin təmin edilməsinə, o cümlədən infrastrukturun inkişafına, sosial proqramların həyata keçirilməsinə, şəhərin abadlaşdırılmasına sərf edilmişdir. Lakin bu, Azərbaycan iqtisadiyyatının daha çox enerji sektorundan asılı olmasına gətirib çıxardı. Bu qeyri-sabitlik həm də naftanın dəyərinin dəyişməsi və enerji resurslarının məhdud olması nəticəsində yarana biləcək iqtisadi risklərə səbəb oldu.

2010-cu illəri Azərbaycan üçün Diversifikasiya və Böhranların İdarə Edilməsi dövrü adlandırmaq olar. Neftin qiymətinin dəyişməsi Azərbaycan hökumətini iqtisadiyyatı şaxələndirməyə və qeyri-enerji sektorlarında artımı təşviq etməyə məcbur edib. Bu dövrdə kənd təsərrüfatı, turizm, informasiya texnologiyaları və digər sahələrə investisiyalar mühüm əhəmiyyət kəsb etdi. Bu diversifikasiya söyləri Azərbaycan iqtisadiyyatının daha dayanıqlı olmasını təmin etmək məqsədi daşıyırdı. Enerji qiymətlərindəki dalğalanmalardan daha az asılı olan iqtisadiyyat yaratmaq üçün atılan addımlar uzunmüddətli perspektivdə ölkənin iqtisadi sabitliyini gücləndirmək məqsədi daşıyırdı.

2015-ci ildə global valyuta **böhranı** və neftin qiymətinin kəskin ucuzlaşması Azərbaycan iqtisadiyyatına mənfi təsir göstərmişdir. Neft gəlirlərinin azalması və yerli valyuta olan manatın devalvasiyası iqtisadi qeyri-sabitliyə və maliyyə çətinliklərinə səbəb oldu. Lakin bu böhran Azərbaycan hökumətinin maliyyə islahatlarını sürətləndirməsinə və iqtisadiyyatın daha dayanıqlı olması üçün addımlar atmasına səbəb oldu. Bu maliyyə islahatları Azərbaycan iqtisadiyyatını böhranlara daha davamlı etmək və onu dayanıqlı inkişaf yoluna çıxarmaq məqsədi daşıyırdı. Bundan

əlavə, bu dövrdə iqtisadi şaxələndirmə söyləri daha çox əhəmiyyət kəsb etmişdir. Bu yolla Azərbaycan gələcək iqtisadi dalğalanmalara qarşı daha yaxşı hazır olmağı qarşısına məqsəd qoymuşdu [4, səh 73].

2020-ci illərdə Azərbaycan rəqəmsallaşma və regional əməkdaşlıq sayəsində rəqəmsal iqtisadiyyata keçidini sürətləndirdi. Bu prosesdə rəqəmsal texnologiyaların qəbulu və rəqəmsal infrastrukturun inkişafı prioritet istiqamətə çevrildi. Bundan əlavə, regional əməkdaşlıq və inteqrasiya layihələri Azərbaycanın iqtisadi inkişafında mühüm rol oynayır. Bu strategiyalar sayəsində Azərbaycan rəqəmsal iqtisadiyyata keçidini sürətləndirərək iqtisadi artım və davamlı inkişaf məqsədlərinə nail olmaq üçün mühüm addımlar atıb. Rəqəmsallaşma və regional əməkdaşlıq Azərbaycanın gələcək iqtisadi uğurunda mühüm rol oynayacaq.

2023-cü ildə Azərbaycanın maliyyə bazarında mühüm irəliləyişlər olub. Bu dövrdə dövlət və aidiyyəti qurumlar tərəfindən maliyyə sisteminin gücləndirilməsi, bazarın səmərəliliyinin artırılması və xarici investisiyaların təşviqi məqsədilə müxtəlif islahatlar və yeniliklər həyata keçirilib. Bu hadisələr Azərbaycan maliyyə bazarının müasirləşməsinə və beynəlxalq standartlara uyğunlaşmasını sürətləndirdi. 2023-cü ildə tətbiq edilən bu yeniliklər ölkənin maliyyə sisteminin daha effektiv, təhlükəsiz və cəlbedici olmasına töhfə verib. İqtisadi diversifikasiya söyləri, rəqəmsallaşma və regional əməkdaşlıqlar gələcəkdə bazarı formalaşdıracaq mühüm amillər kimi önə çıxır. Bu inkişaf iqtisadi artım, maliyyə islahatları və xarici investisiyaların artması ilə dəstəklənib.

Azərbaycan maliyyə bazarlarını daha da inkişaf etdirmək üçün müxtəlif strategiyalar həyata keçirir. Bu strategiyalara maliyyə texnologiyalarının mənimsənilməsi, investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması və regional maliyyə mərkəzinə çevrilməsi daxildir. Azərbaycanın geosiyasi mövqeyi və təbii sərvətləri bu məqsədlərə çatmaqda mühüm üstünlüklər təklif edir. 2023-cü ildə baş verən proseslər nəticəsində Azərbaycanın maliyyə bazarı əhəmiyyətli irəliləyişlər əldə edib və gələcəkdə böyük inkişaf potensialına malikdir. Hökumətin və özəl sektorun birgə söyləri maliyyə sisteminin daha da möhkəmlənməsinə və şaxələndirilməsinə səbəb olmuşdur. Bu əməkdaşlıq və islahatlar ölkənin maliyyə bazarının davamlı artımına və beynəlxalq rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına imkan verəcək. Xarici investorların Azərbaycanın maliyyə bazarına

marağı artacaq. Hökumətin verdiyi güzəştlər, vergi güzəştləri və hüquqi təminatlar xarici kapitalın ölkəyə axınını sürətləndirəcək. Fintech sektoru və rəqəmsal bank xidmətləri maliyyə sisteminin modernləşdirilməsində mühüm rol oynayacaq. Yeni texnologiyaların tətbiqi maliyyə xidmətlərinə çıxışı artıracaq və əməliyyat xərclərini azaldacaq. Fond bazarı və digər kapital bazarları yeni maliyyə məhsullarının tətbiqi və likvidliyin artması ilə daha da dərinləşməklə yanaşı yerli və xarici investorların diqqətini cəlb etməyə davam edəcək.

Azərbaycanın regional və beynəlxalq əməkdaşlığı maliyyə bazarlarının inteqrasiyasına və xarici ticarətin inkişafına dəstək verəcək [5, səh 3]. Bu əməkdaşlıqlar ölkənin maliyyə sistemini daha da gücləndirəcək. Bu amillər bir araya gəldikdə, Azərbaycanın maliyyə bazarı gələcəkdə də əhəmiyyətli inkişaf göstərməyə davam edəcək. Hökumətin və özəl sektorun birgə səyləri maliyyə sisteminin daha çoxşaxəli, möhkəm və dayanıqlı olmasını təmin edəcək və beləliklə, ölkənin iqtisadi artımına və çiçəklənməsinə töhfə verəcək.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Əliyev Mirzə Famil oğlu *Maliyyə bazarının təhlili və proqnozlaşdırılması*, Bakı, 2018.
2. Əsgərli Arslan Mustafə oğlu *Maliyyə bazarının dinamikasına təsir göstərən amillər*, Bakı 2018
3. "Dünya borc kapitalı bazarı: strukturu və müasir inkişaf meyilləri" *Qasıмова Günay Rasim*, Bakı, 2020.
4. Dos. Dr. *Vidadi Zeynalov Qlobal Maliyyə Böhranı və Antiböhran Tədbirlər: Təhlil və Qiymətləndirmə*, Bakı, 2012.
5. *Səlimli Orxan Sarvan oğlu "Müasir şəraitdə iqtisadiyyatın infrastruktur kompleksləri və onların fəaliyyətinin hüquqi təminatı"* Bakı, 2017.

TABRIZ ALIYEV

UNEC

FUNDAMENTAL FACTORS AFFECTING FINANCIAL MARKETS

SUMMARY

Financial markets are complex and interactive systems that are constantly shaped by the dynamics of the world economy. The factors affecting these markets generally consist of economic, political, social and psychological elements. The factors affect-

ing financial markets are complex and multidimensional. Economic indicators, political processes, social dynamics and psychological factors determine the direction of markets. The interaction of these factors creates an environment of constant change and uncertainty in financial markets. By carefully monitoring and analyzing these factors, investors can make more informed investment decisions.

In this article, the main factors affecting the financial markets will be examined in detail.

Keywords: *Financial market, market economy, economic indicators*

ТЕБРИЗ АЛИЕВ

UNEC

ФУНДАМЕНТАЛЬНЫЕ ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ФИНАНСОВЫЕ РЫНКИ

РЕЗЮМЕ

Финансовые рынки — это сложные и интерактивные системы, которые постоянно формируются под воздействием динамики мировой экономики. Факторы, влияющие на эти рынки, обычно состоят из экономических, политических, социальных и психологических элементов. Факторы, влияющие на финансовые рынки, сложны и многоаспектны. Экономические показатели, политические процессы, социальная динамика и психологические факторы определяют направление рынков. Взаимодействие этих факторов создает среду постоянных изменений и неопределенности на финансовых рынках. Тщательно отслеживая и анализируя эти факторы, инвесторы могут принимать более обоснованные инвестиционные решения.

В данной статье будут подробно рассмотрены основные факторы, влияющие на финансовые рынки.

Ключевые слова: *финансовый рынок, рыночная экономика, экономические показатели.*